

УДК 130.2

САВЕЛЬЄВА Марина – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії науки та культурології, Центр гуманітарної освіти Національної академії наук України, 4, вул. Трьохсвятительська, м. Київ, індекс 01001 (mars6464@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9522-0644>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.48.12>

Бібліографічний опис статті: Савельєва, М. (2024). Міфологічна підстава історичного формування феномену слави. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 48, 176–186, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.48.12>

МІФОЛОГІЧНА ПІДСТАВА ІСТОРИЧНОГО ФОРМУВАННЯ ФЕНОМЕНУ СЛАВИ

Анотація. *Мета дослідження.* У статті розглядаються особливості значення феномену слави у контексті давньогрецької культури та умови впливу міфу на процес його формування. **Методологія.** Дослідження здійснено на підставі методу єдності історичного та логічного, внаслідок чого показано суперечливий характер слави як відображення суперечливості переходу від міфу до логосу та поєднання у її змісті моральних та соціально-політичних аспектів. **Наукова новизна.** У статті аргументується ідея про те, що слава починаючи з гомерівської доби давньогрецької культури мала амбівалентний характер, вміщуючи у себе залишки міфологічного світовідношення та раціональності, яка щойно почала формуватися. Це відтворилось у відповідних поняттях і частково збереглось до сьогодення. Зокрема, у статті виділено два основних терміни, які за часів Гомера вживались для визначення слави: κλέος та κῆδος, і показано їх взаємне відношення залежно від конкретної ситуації прояву. Проаналізовано також, яким чином пов'язані окремі аспекти значення слави як «героїчного вчинку» та як «поголосу/чутки»; яким чином впливали на упорядкування змісту слави об'єктивні обставини

розвитку суспільства; проаналізовано співвідношення слави, честі та гідності за прикладом поведінки гомерівських героїв; доведено сакральний характер слави. **Висновок.** Міфологічна підстава слави проявляється в обов'язковості словесного передавання героїчного вчинку (подвигу). Слава водночас є станом абсолютної перемоги, що викликає захоплення, урочистість, та процесом поширення відомостей про це у певних висловах (славослів'я). Славна дія обов'язково має супроводжуватися словом як виразом абсолютного осмислення; отже, слово також є тотожним славі. Ці аспекти її сутності утворюють міфологічну єдність і тотожність виключної дії, виключного почуття та цілковитого зовнішнього визнання/підтвердження.

Ключові слова: слава, міф, підстава, влада, суспільство, герой, епос.

SAVELIEVA Maryna – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Professor at Philosophy of Science and Cultural Studies Department, Centre for Humanitarian Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Tryochsvyatitelska St., Kyiv, postal code 01001 (mars6464@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9522-0644>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.48.12>

To cite this article: Savelieva, M. (2024). Mifolohichna pidstava istorychnoho formuvannia fenomena slavy [Mythological foundation of the historical formation of the phenomenon of glory]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Filosofia» – Human Studies. Series of “Philosophy”*: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 48, 176–186, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.48.12>

MYTHOLOGICAL FOUNDATION OF THE HISTORICAL FORMATION OF THE PHENOMENON OF GLORY

Summary. *The purpose of the study.* The article deals with the peculiarities of the meaning of the phenomenon of glory in the context of ancient Greek culture and the conditions of the myth's influence on the process of its formation. **Methodology.** The investigation was carried out on the basis of the method of the unity of the historical and the logical, as a result of which the contradictory nature of glory

is shown as a reflection of the contradiction of the transition from myth to logos. **Scientific novelty.** The article argues the idea that glory, starting from the Homeric era, had an ambivalent character, containing the remains of a mythological worldview and rationality, which had just begun to form. This was reproduced in the corresponding concepts and partially preserved to the present day. In particular, the article singles out two main terms used to define glory in Homer's time: κλέος and κῆδος, and shows their mutual relationship depending on the specific situation of manifestation. It is also analyzed how separate aspects of the meaning of fame as a "heroic act" and as a "fame/rumor" are related; how the objective circumstances of the development of society influenced the organization of the content of fame; the ratio of glory, honor and dignity is analyzed based on the example of the behavior of Homeric heroes; the sacred nature of fame is proven. **Conclusion.** The mythological foundation of glory is manifested in the obligatory verbal passing of a heroic act (feat). Glory is simultaneously a state of absolute victory, causing delight, triumph, and the process of spreading the news about this in certain sayings (doxology). Glorious action must necessarily be accompanied by a word as an expression of absolute understanding; therefore the word is also identical with glory. These aspects of her essence form a mythological unity and identity of exclusive action, exceptional feeling and complete external recognition/confirmation.

Key words: glory, myth, foundation, power, society, hero, epic.

Постановка проблеми. Одним із найдавніших регуляторів відносин у традиційному європейському суспільстві є феномен слави. Процес формування уявлень про нього хронологічно збігався з процесом розпаду первіснообщинного ладу і переходом до державної форми соціалізації, у зв'язку з чим відрізнявся стихійністю і непослідовністю, поєднанням міфологічних і раціональних принципів ставлення до світу. Ця внутрішня смислова суперечливість, а подекуди парадоксальність і предметна неоднорідність слави позначилася на її термінології і збереглася до сьогодні у спробах якомога точніше окреслити первісне коло її значень і реконструювати історичну логіку її становлення.

Сучасний стан дослідження і проблемні напрями. Слід сказати, що слава – не найпопулярніший феномен філософських

та етичних досліджень. Найчастіше її трактують як структурний момент *епічної* свідомості і як феномен, близький за своїм значенням до гідності і честі, і у певних ситуаціях вона утворює разом із ними стійкі риторичні фігури за зразком «слава та честь» (Див.: Malkiel, 1952, с. 128). Для обґрунтування слави в контексті раціональності її позбавляють смислової самостійності та можуть трактувати як зовнішній, а гідність – внутрішній аспект честі (Див.: Maurer, 1964, с. 245–246). При цьому, як правило, апелюють до історичних джерел: дійсно, у давньоруських літописах термін «слава» вживається у смислового зв'язку з перемогою, подвигами та ін.: *заложи городъ на бротѣ томъ . и наре и Переѣславль . зане переѣ славу втроко тѣ . Володимеръ же вели кимъ мужемъ створи того . и вѣа ѣго . Володимеръ же възвратиса вѣКыєвъ . с побѣдою и съ славою великою [992]; далюбю налѣзу собѣ славу . а любю голову свою сложю за Русскую землю [1097]; и придоша в Русь с полономъ великымъ . и с славою . и с побѣдою великою [1103]* (Див.: Літопис Руський, 1908).

Разом з цим ситуативна невловимість і складність визначення слави, її позачасове миттєве проявлення і мінливість присутності спонукають відсувати її на другий план порівняно з перманентним і раціонально зумовленим почуттям гідності і частим періодичним проявом честі. Як аргумент дослідники часто наводять стійкий у різних традиційних культурах вислів «честь і слава». Проте під час аналізу багатьох літературних, історичних і релігійних джерел розкриваються глибокі сутнісні розбіжності, а іноді взаємні суперечності цих феноменів. Честь і гідність цілком належать до сфери етико-правового досвіду, що історично відокремився із загальної міфологічної підстави внаслідок раціонального переосмислення абстрактних взаємин власності у відносинах конкретизації особистісної оцінки діяльності у межах розуміння добра і зла. Розуміння ж слави формувалося у значно ширшому смислового просторі – на перетині досвідів моралі та *релігії*, і тому більшою мірою зберегло міфологічний характер, взаємно замінюючи природні та надприродні аспекти своєї сутності.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з вищесказаного, в європейській історії можна виділити три періоди становлення феномену слави, кожен із яких сформував відносно автономне

увявлення про неї: язичницький, монотеїстичний та раціоналістичний. Почнемо з першого.

Найбільш давні слова, що означають славу, удосталь присутні в поемах Гомера: це перш за все κλέος як слава об'єктивна, навіть абсолютна, дана спочатку з Неба у вигляді виключних характеристик, заслуг і відмінностей, відомих усім і всіма визнаних; людині її не відібрати і не привласнити. До речі, перша з муз, муза історії, названа Кліо – Κλειώ – та, що дарує славу. І це не дивно: якщо минуле сповнене подвигів та інших гідних подій і вчинків – воно зазвичай славне.

Смисловою та лексичною протилежністю κλέος виступає ἀκλέϊα – безслав'я, ганьба. Примітно, що ця характеристика також початкова, а не надбана. Наприклад, коли Менелай дорікав ахейцям у боягузстві і небажанні за відсутності Ахілла вийти проти Гектора, він називав кожного з них безславним (ἀκλεῆς αὐτός, Н (7), 100), інакше кажучи, свідчив про їхню початкову нездатність здобувати славу, а не про тимчасову слабкість духу.

Ще одне гомерівське слово – κῦδος: слава, честь, пошана, які даються богами як нагорода – наприклад, вираз μεῦα κῦδος Ἀχιλῶν, слава ахейців. Кῦδος не абсолютний і може бути відібраний як покарання і ганьба, але тільки богами, тому люди визнають його безумовно. Про це Ахіллу нагадує Нестор, докоряючи йому за зайву пику:

Та припини, Пеліде, і ти оці прикрі змагання

Із владарем, – не знав-бо ніхто ще такої пошани

Із владарів берлоносних, що Зевс їх у славі звеличив (А (I), 277–279)¹.

Цікаво, що допомагати завойовувати славу міг не тільки Зевс як «батько богів», а й будь-хто з олімпійців:

Ось Діомедові, сину Тідея, Паллада Афіна

Силу й відвагу дала, щоби серед інших аргеїв

Подвигом він відзначився і славу здобув якнайкращу (Е (V), 1–3).

Однак ці ж самі слова мають інше значення: *чутка, звістка, погосол*. І така амбівалентність, поєднання піднесеного і низинного не дивна, адже слава не стоїть на місці, вона поширюється,

¹ Тут і далі укр. переклад Гомерової «Іліади» подано за вид.: Гомер, 1978.

пливе, тече, у всіх на умі і на вустах. Їй не потрібні спеціальні ритуали узаконення, легітимації, вона передбачає швидко і не обов'язково законне поширення, оголошення звісток про себе у різних проявах:

Бо аж на Кіпр до вух його чутка дійшла, що ахеї

На кораблях своїх мають пливати до далекої Трої (Λ (XI), 21–22).

Це свідчить, з одного боку, про міфологічний аспект її сутності, і тут словесний спосіб передачі абсолютно необхідний, адже миттєвий прояв і рознесення слави по всьому світі схожий на диво. Якщо ж на словах про славу нічого не відомо – її начебто й немає. З іншого боку, словесна передача виражає раціональний принцип розуміння, тому слава – не тільки диво, що підносить і перетворює у виключності вчинку будь-яку людину, а й аргументований вказівник шляху людині до самовдосконалення та вдосконалення світу через подвиг. Слава вчинку, передана у слові, зрозуміла і міфологічно, і раціонально, й у цьому її безумовний єдиний характер всіх без винятку людей. І це найкраще підтвердження тому, що слова беруться не з неправильних думок людей, а вкладаються їм у голови богами:

Нині скажіть мені, Музи, жилиці осель на Олімпі,

Ви-бо, богині, буваєте скрізь, і все вам відомо,

Ми ж лиш чуток дослухаєм, нічого не знаєм напевно... (В (II), 484–486).

Швидкість поширення слави як світло, тому вона сяє. І ось чому ἄ-κλειής або ἀκλειής означають не тільки «не здобув слави», а й «забутий», «невідомий». У процесі цього поширення можна прославити(сь), але можна й ославити(сь):

Так-от живи. Бережись, як вогню, людської обмови.

Легко приходить вона, а нести її – ой як нелегко!

Важко й позбутись її, дарма що легко набута,

І не розвієш її до кінця, раз уже тебе люди

На язиках понесли, а ще ж: вона – то богиня (760–765)².

У історії Одиссея неодноразово протиставляються слава і безслав'я не лише у значенні «велич – ганьба», а й як «відомість – невідомість». Так, Евмей, не впізнавши свого господаря

² Тут і далі укр. переклад творів Гесіода подано за вид. Гесіод, 2018.

Одісея після стількох років і в іншій подобі, саме в такому ключі говорить йому про нього і про можливе прокляття його сина. Слава – те, що в усі часи робить людину відомою, а значить, відкритою, ясною і зрозумілою для всіх, що виводить її із сутінку прихованого й унеможливорює пересуди. Тому –

Дуже не люблять

Вічні боги його, бо не дали їй полягти між троянців,

Ні на руках своїх друзів, з війни повернувшись, умерти.

Пагорб могильний над ним насипали б там всеахеї.

Синові славу велику він сам залишив би навіки.

Гарпії ж нині його від нас одібрали безславно (Ξ (XIV), 366–371)³.

Про те ж саме говорить і Пенелопа служницям – говорить явно невипадково, вважаючи, що безслав'я (невідомість) чоловіка передалося їхньому синові:

Спершу загинув мій муж благородний із серцем левиним,

Найвидатніший з данаїв у доблестях різноманітних,

Слава якого в Елладі і в Аргосі широко лине.

Нині ж і сина коханого бурі кудись в невідоме

З дому забрали... (Δ (4), 724–728).

Слава не присутня спочатку, не виробляється і не виховується, на відміну від гідності. Вона також, на відміну від честі, не завжди надається кимось ззовні вищим, нею дуже вибірково (і завжди раціонально обґрунтовано) обдаровують за заслуги. Як правило, слава видобувається власними зусиллями суб'єкта діяльності, і на її набуття іноді йдуть роки, десятиліття, а то й усе життя; в жертву їй приноситься найцінніше, іноді навіть честь, що не є суперечністю. Якщо ж життя вдається зберегти, здобуття слави супроводжується дотриманням безлічі обмежень, пошуком безлічі випробувань, пов'язаних з виконанням особистого чи громадського обов'язку. Іноді це відбувається знову-таки всупереч законам честі, як, наприклад, у разі відмови Пенелопи виконувати закони гостинності та вдруге виходити заміж, як того вимагала традиція і державна потреба, і обманом наречених. Проте вустами тіні Агамемнона (отже, з волі богів) поведінка Пенелопи удостоюється найвищого схвалення:

³ Тут і далі укр. переклад Гомерової «Одісеї» подано за вид.: Гомер, 1968.

*Вірна лишилась вона Одиссею
З юності, мужеві своєму. Отож не загине ніколи
Слава чеснот її між земнородних, – дадуть їм безсмертні
Співів чудесних на честь розважній жоні Пенелопі
(Ω (XXIV), 195–197).*

Слава здобувається важко і цілковито самостійно, без чис-їсь допомоги, іноді всупереч обставинам і навіть волі богів, а у виключних випадках, як в історії Одиссея, вона – наслідок його протидії цій волі. При цьому вона обов'язково підтверджується ззовні та поширюється тими, хто визначає підставу законів співжиття – правителями, богами через жерців та віщунів, народною волею. У цьому є сутнісна близькість славі до честі. Втім є й відмінності. Честь надають вищестоящі і підтверджують рівні з метою засвідчити певні заслуги вшанованого та визначити його місце у соціальній ієрархії. Слава ж не зумовлена жодними рамками та соціальними обмеженнями, крім особистої волі та індивідуальних здібностей суб'єкта діяльності, і тому є виявом сакральності підстави рівності особистості серед інших – символом благодатної відзнаки богами та Долею, а не вищим соціальним авторитетом. Слава, таким чином, є одним із ранніх виразів рівності людей перед богами і між собою як абсолютної рівності можливостей проявити себе.

У цьому розумінні, ясно, чому ті чи інші вчинки набувають відзнаки честі серед людей, але не завжди бувають осяяні славою ззовні. Честь взаємно визначає, але й розмежовує людей і прояснює їх індивідуальні характеристики; слава ж є способом об'єднання людини з божественною підставою і через неї з іншими людьми. Тому честь умовна, слава ж безумовна і в цьому розумінні постійна та вічна – κλέος ἀέναον. Вона має відношення не до конкретних предметних обставин, зумовлених різними причинами, а до первісного вибору індивідом своєї Долі:

*Ніби двояким шляхом мене Кери вестимуть до смерті:
В разі зостанусь я тут, щоб битись під мурами Трої,
То не діжду повороту, лиш вічну я славу здобуду,
А як вернуся додому, до любого отчого краю,
То не діждать мені слави, зате довголітній спокійно
Вік проживу, і смерть передчасна мене не спіткає (I (IX),
411–416).*

Так, вибравши похід під Трою і неминучу смерть, Ахілл між цими подіями може бути чесним чи безчесним, гідним чи недостойним, але слава його так само неминуча, як незмінна вибрана ним Доля та особиста жертва.

Проміж іншим стає зрозумілою і мета набуття слави: вона у прагненні здобути шану, повагу і навіть поклоніння оточуючих. Але ж і честь цілком може це заповнити, а внутрішнє достоїнство допоможе правильно оцінити? Очевидно, найважливіше у славі – можливість *обезсмертити* індивіда у колективній пам'яті сучасників і нащадків. Слава по суті така, що не дозволяє забути свого носія. Вона суттєво обмежує, а то й зовсім забирає тілесне життя, але натомість залишає вічний слід (світло) суб'єкта у цьому світі. У цьому розумінні вона не просто міфологічна та ірраціональна, але *парадоксальна* – наділяє безсмертям через смерть чи страждання.

Це означає, що велика жертва життя, яка приносить славу, робить пам'ятне безсмертя постійно усвідомлюваним актом. Можна бути безсмертним та всіма забутим – як Прометей, прикутий до скелі. І немає нічого страшнішого за це. А можна бути смертним і мертвим, але вічно перебувати в пам'яті тих, хто живе. Тому Одісей відмовився від щедрої пропозиції Каліпсо:

Гойно мене годувала, й кохала вона, і безсмертним

Пообіцяла зробить, щоб не старів уже я ніколи.

Духа ж у грудях моїх не здолала вона прихилити (Н (VII), 256–258).

Одісей зажадав бути уславленим у століттях поверненням у свій власний смертний світ. А не загубитися надовго в безкрайньому океані на невідомому острівці – по суті, померти для всіх, знайшовши безсмертя для себе.

Висновок. Отже, на основі сказаного вище стає зрозумілою міфологічна сутність слави, з позиції якої можна спробувати визначити сам феномен. Слава одночасно є станом абсолютної перемоги, що викликає захоплення, піднесення, та процесом поширення відомостей про це у певних висловах (славослів'я). Останнє є важливим і далеко не формальним, оскільки

Вихваляння, мета якого – оспівати славу героїв, воїнів, князів, водночас і міфологічну дію, за допомогою якої вихваляний

отримує додаткові сили, його починають кваліфікувати як героя чи князя, звичайно, з умовою, що це славослів'я приймає і цінує, обдаровуючи поетів-співаків, які у суспільстві виконують виразну соціальну функцію (Греймас, 2019, с. 377).

Ці аспекти її сутності не існують порізно – слава є єдністю і тотожністю виключної дії (подвиг), виключного почуття (захоплення, натхнення, екстаз) та цілковитого зовнішнього визнання/підтвердження (панегірик, ода).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гесіод. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла / Пер. із старогрец. А. Содомори. Львів : Аpriori, 2018. 112 с.
2. Гомер. Іліада / Пер. із старогрец. Б. Тена. Київ : Дніпро, 1978. 431 с.
3. Гомер. Одісея / Пер. із старогрец. Б. Тена. Київ : Дніпро, 1968. 462 с.
4. Греймас А.Ю. Про богів та людей / Пер. з лит. Київ : Видавничий Дім НАУКМА, 2019. 464 с.
5. Літопис Руський за Іпатіївським списком, видання 1908 року. URL: <http://izbornyk.org.ua/ipatlet/ipat.htm>
6. De Malkiel M.R.L. La Idea de la Fama en la Edad Media Castellana. Mexico – Madrid – Buenos Aires : Fondo de Cultura Economica, 1952. 305 p.
7. Maurer F. Leid: Studien zur Bedeutungs- und Problemgeschichte, besonders in den großen Epen der staufischen Zeit. Bern : A. Francke AG; München : Leo Lehnen, 1964. 283 s.

REFERENCES

1. Hesiod. (2018). Pokhodzhennia bohiv. Roboty i dni. Shchyt Herakla / Per. iz starohrets. A. Sodomory [Theogony Works and Days Shield of Heracles, Transl. by A. Sodomora]. Lviv: Apriori. 112 s. [in Ukrainian].
2. Homer. (1978). Iliada / Per. iz starohrets. B. Tena [Iliad. Transl. by B. Ten]. Kyiv: Dnipro. 431 s. [in Ukrainian].
3. Homer. (1968). Odisseia / Per. iz starohrets. B. Tena [Odyssey. Transl. by B. Ten]. Kyiv: Dnipro. 462 s. [in Ukrainian].
4. Hreimas, A.Yu. (2019). Pro bohiv ta liudei / Per. z lyt. [About gods and people transl. from Lithuanian]. Kyiv: Vydavnychi Dim NAUKMA. 464 s. [in Ukrainian].
5. Litopys Ruskyi za Ipativskym spyskom (vydannia 1908 roku) [Russian Chronicle, According to the Ipat List, ed. 1908]. Retrieved from: <http://izbornyk.org.ua/ipatlet/ipat.htm> [in Ukrainian].
6. De Malkiel, M.R.L. (1952). La Idea de la Fama en la Edad Media Castellana. Mexico – Madrid – Buenos Aires: Fondo de Cultura Economica, 305 p.

7. Maurer, F. (1964). *Leid: Studien zur Bedeutungs- und Problemgeschichte, besonders in den großen Epen der staufischen Zeit.* Bern: A. Francke AG; München: Leo Lehnen. 283 s.